

УДК 338.431.4

Л. Л. Мельник,

к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Досліджено стан спеціалізації фермерських господарств України, визначено їх особливості у порівнянні із економічно розвиненими країнами, основні проблеми та напрями удосконалення структури.

ВСТУП

На початку аграрної реформи в Україні вважалося, що головним її напрямом є "...формування багатоукладної економіки замість існуючої раніше одноукладної, заснованій на монопольній державній власності" [5, с. 7]. При цьому йшлося про багатоманітність організаційно-правових форм господарювання. Але провідне місце серед них мав зайняти сектор фермерських господарств (в подальшому ФГ). Саме останні вважали як найбільш ефективну і перспективну форму господарювання в аграрному секторі економіки. "Досвід зарубіжних країн свідчить, що сімейні фермерські господарства найбільш ефективні і загальноприйняті" [3, с. 26]. "У ринковій економіці фермерство є формою господарювання, що найбільш відповідає умовам та законам ринку [3, с. 126]. "Ефективність фермерських господарств як форми господарювання на селі вже не треба доводити" [1, с. 36]. За фермерським господарством "...майбутнє розвитку аграрного сектора економіки нашої країни" [4, с. 135]. Таких висловлювань можна навести ще багато. На яких засадах вони ґрунтуються? Насамперед підкреслюється позитивна дія чинника приватної власності на ефективність господарської діяльності.

За період 1990—2007 рр. в Україні відбулося становлення фермерства і має місце певний його розвиток. Нині за кількістю господарюючих суб'єктів у складі юридичних осіб ФГ займають пріоритетне місце. Станом на перше липня 2007 року їхня питома вага у загальній кількості господарюючих суб'єктів у сільському господарстві становила 74,5% [6, с. 51].

Водночас фермерство не виправдало тих надій, які на нього покладали. Йдеться про порівняно незначне місце й роль ФГ у виробництві валової продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2005 року. В 2007 р. цей показник становив 3,9 %, господарств населення — 60,1%, приватних підприємств, сільськогосподарських кооперативів і господарських товариств — 38,6,

державних підприємств — 1,3%. Тобто фермерство у виробництві валової продукції займає передостаннє місце [6, с. 46].

У зв'язку з цим виникає питання: чому фермерство в Україні не набуло належного розвитку і нині щодо виробництва валової продукції значно поступається іншим формам господарювання? Науковці називають чимало причин і, насамперед, відсутність належних "стартового" й "людського" капіталів, проблематичність одержання вигідних довгострокових кредитів фермерами, диспаритет цін, мізерна допомога держави тощо. З усім цим можна погодитися. Водночас такі ж проблеми притаманні й іншим господарюючим суб'єктам аграрної сфери. Тобто усі підприємницькі агроструктури функціонують у більш-менш однаковому ринково-підприємницькому середовищі. Але ж вважається, що ФГ мають "незаперечні переваги" як приватно-індивідуальні (сімейні) форми господарювання. А тому мали б одержати більш масштабний розвиток. Адже ніхто, напевне, не заперечуватиме тезу, згідно з якою поєднання в одній особі власника виробничих ресурсів і результатів господарювання, працівника і менеджера у найбільшій мірі забезпечує сумлінне та творче ставлення людини до праці, сприяє раціональному використанню землі й інших засобів виробництва. До речі, такими є не тільки фермерські, але й інші приватні господарства в аграрній сфері економіки що не використовують найману працю. Очевидний і той факт, що фермерство в країнах з ринковою економікою є пріоритетною організаційно-правовою формою господарювання в агросфері.

Разом з тим такий підхід до ФГ є науковим, але неповним, не системним. Він залишає поза увагою той факт, що ефективність і життєстійкість ФГ визначається не тільки ефектом приватного господарювання, але й дією багатьох інших чинників. Чільне місце серед них займає раціональна спеціалізація ФГ. Це питання — одне із найактуальніших завдань, що стоїть перед економічною наукою. На жаль, воно не знайшло належного відображення у

наукових працях вітчизняних аграрників-економістів. У зв'язку з цим було б корисним зробити спробу сформулювати деякі концептуальні положення щодо напрямів удосконалення спеціалізації ФГ, яка склалася у 200—2007 рр.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення сучасного стану спеціалізації ФГ, її особливостей у порівнянні з країнами з розвинутою ринковою економікою, основні напрями удосконалення її структури.

РЕЗУЛЬТАТИ

Спеціалізація, як відомо, є важливим фактором підвищення продуктивності праці й зниження собівартості продукції в усіх галузях виробництва. За деякими даними, при рівності інших умов за рахунок спеціалізації продуктивність праці може бути підвищена в 2,1—2,5 рази, трудомісткість продукції знижена в 2,5—3 рази, собівартість — в 1,3—1,5 рази [4, с. 29]. Специфіка сільського господарства полягає в тому, що спеціалізація тут має певну обмеженість порівняно з промисловістю. Насамперед йдеться про те, що фермерам нерідко вигідно поєднувати виробництво продукції рослинництва і тваринництва. Якщо остання для фермера є пріоритетною, то йому вигідно вирощувати власні корми. Побічною для нього продукцією тваринництва будуть органічні добрива. Спеціалізація фермерів дає їм змогу більш поглиблено удосконалити свою професію. І головне, що за рахунок спеціалізації у рамках того ж господарства зростає рівень концентрації виробництва товарної продукції.

Разом з тим спеціалізація завжди пов'язана з ризиком зниження попиту на той чи інший вид продукції, на якій спеціалізується фермер, і може призвести до її затоварювання, а відповідно, до скорочення доходу фермерів. У такому разі спеціалізовані ферми мають обмежені альтернативи, особливо короткотермінові, для перепрофілювання своєї виробничої діяльності. У цьому плані диверсифікація виробництва (багатопротильність) має свої переваги. Зниження попиту й цін на всі товари, які виробляє фермер, менш ймовірне. Отже, спеціалізації в сільському господарстві притаманні позитивні й негативні моменти. Пом'якшити останні можна різними засобами. Один з них — більш-менш ймовірне прогнозування перспективи попиту на ту продукцію, яку виробляє фермер. Але в ринкових умовах це досить проблематично. Є інший, більш ефективний напрям — інтеграція і корпоратизація господарств. Для невеликих і дрібних спеціалізованих ферм вони дають змогу значно пом'якшити проблему низького рівня концентрації виробництва. Спеціалізоване фермерське господарство може досягти раціонального рівня концентрації виробництва при менших земельних площях.

В економічно високорозвинених країнах роз-

виток виробничих сил і посилення таких процесів, як кооперація, корпоратизація і інтеграція ФГ, супроводжувалися поглибленням їх спеціалізації. При цьому її структура відповідає структурі попиту на певні види сільськогосподарської продукції. Тобто не фермери, а ринок (споживач) диктує вирішення таких питань: що, скільки, як і для кого виробляти. А попит визначається потребами. Ринок у цьому контексті має переваги перед централізованим директивним плануванням. Дефіцит окремих видів продукції практично виключається. А тому завжди має місце збалансована структура сільськогосподарського виробництва, яка відповідає попиту споживачів. При узагальненому підході йдеться про те, що співвідношення двох великих галузей сільського господарства землеробства і тваринництва є раціональним і збалансованим. Так, в США частка ФГ у загальній їх кількості, що спеціалізуються на продукції рослинництва, становить 45% і тваринництва — 55%. Перші реалізують 92% продукції рослинництва, другі — 95% тваринництва. "Тваринницькі" ферми нерідко вирощують кормові культури для власних потреб.

Спеціалізація ФГ, зрозуміло, у певній мірі визначається природно-кліматичними умовами регіону і країни. В США, наприклад, ряд штатів спеціалізується на виробництві кукурудзи, там, де для цього є найбільш сприятливі природно-кліматичні умови. Під кукурудзою зайнято 32 млн га (для порівняння в Україні площа усієї ріллі становить 33 млн га). Біля 71% посівів картоплі зосереджено в семи північних штатах [7].

ФГ в Україні на початку 90-х років ХХ ст. стало однією з перших ринково-підприємницьких агроструктур. З самого початку їх функціонування виникла і дотепер має місце однобічна спеціалізація ФГ на продукції землеробства (таблиця 1).

Отже, в Україні сформувалася спеціалізація не на користь тваринницької галузі. Певні позитивні зрушення у цьому плані відбулися у 2007 р. Водночас в значній мірі це пояснюється не тим, що фермери почали приділяти більшу увагу тваринництву, а несприятливими погодними умовами щодо землеробства. У 2007 р. обсяги валової продукції рослинництва у секторі ФГ зменшилися у порівнянні з 2006 р. (хоча площа ріллі зросла на 6,3%) на 755,1 млн грн. (21,2%). Обсяги продукції тваринництва зросли на 155,2 млн грн. (35,5%) [6, с. 150—151].

З точки зору національних інтересів така спеціалізація не вигідна суспільству, тим більше, що й інші агроструктури надають перевагу рослинництву. І не випадково чимало продукції тваринництва (сумнівної якості) Україна імпортує. Фермери також від цього несуть певні втрати в плані неможливості використовувати власні органічні добрива, забезпечення рівномірної зайнятості впродовж року, рівномірного надходження доходу тощо.

Таблиця 1. Структура валової продукції сільського господарства в ФГ України* (у відсотках до підсумку)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Валова продукція						
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У тому числі						
продукція рослинництва	88,4	88,3	92,8	90,6	89,3	83,0
продукція тваринництва	11,6	11,7	7,2	9,4	10,7	17,0

*Джерело: [6, с. 151].

Головна причина переважно землеробської спеціалізації ФГ зумовлена ринковою кон'юнктурою і насамперед ринковими цінами. Дійсно, в умовах ринку і економічного суверенітету ФГ орієнтиром їх спеціалізації є ринкові ціни. ФГ виходять із їх величини та можливих змін на певний вид продукції, а потім обчислюють розрахунки її собівартості. Якщо результати таких підрахунків виявляються негативними, то фермер, напевне, не буде її виробляти та пропонувати ринку. Інакше кажучи, він завжди враховує і ринкові ціни, і собівартість на певний вид сільськогосподарської продукції. Їх співвідношення наведено у таблиці 2.

Наведені в таблиці 2 дані особливих коментарів не потребують. У 2007 р. чистий прибуток ФГ від реалізації продукції рослинництва становив 1086,8 млн грн., а від реалізації продукції тваринництва збиток становив 20,2 млн грн. Відповідно, рівень їх рентабельності становив 34,1% і мінує 4,6% [6, с. 164].

Важливою складовою аналізу спеціалізації ФГ є дослідження її структури щодо рослинницької

галузі. Найбільш повне уявлення про це дає структура продукції рослинництва в контексті зібраних площ (таблиця 3).
Із даних таблиці 3 випливає висновок про те, що близько 2/3 від загальної зібраної площі ФГ займають зернові та зернобобові культури. При цьому фермери надають перевагу пшениці озимій і ячменю ярому. Інші зернові культури, і навіть кукурудза на зерно, займають другорядні позиції. Висока питома вага соняшнику. У середньому за вказані в таблиці роки — 25,6%, при рекомендованій — 10,0% (для збереження раціональних сівозмін). В останні роки помітні зрушення спостерігалися у виробництві сої та ріпака. До речі, у 2006 р. зібрана площа сої становила 120,5 тис. га у порівнянні із 2,9 тис. в 2000 р. (зросла майже в 42 рази), але в 2007 р. вона зменшилася до 90,3 тис. га). Подібна ситуація із ріпаком, зібрана площа якого у 2007 р. становила 143,8 тис. га у порівнянні із 7,2 тис. га в 2000 р. (збільшилася в 20 разів). Картопля, овочі, продовольчі баштанні культури, кукурудза на силос і зелений корм займають 1,5—2% від зібраної площі і виробляються в основному для задоволення власних потреб ФГ.

Як можна оцінити структурну спеціалізацію ФГ, що склалася в Україні і є більш-менш стабільною впродовж 2000—2007 рр.? Які можливі тенденції її зрушення? Спробуємо дати відповідь на поставлені вище питання. З точки зору фермерів, тобто максимізації прибутку, якщо

взяти рівень рентабельності, який склався у 2007 р., то насіння соняшнику і в подальшому буде привертати до себе їх пильну увагу, а площі під цукрові буряками вже і в подальшому будуть зменшуватися. Овочі, хоча за рівнем рентабельності перевищували у 2007 р. зернові та зернобобові культури, але поки що найбільші за розмірами площі вони займали у 2006 р. — 14,1 тис. га, що в розрахунку на одне ФГ становило — 0,33 га (в 2007 р. відповідно — 0,26 га).

У плані додержання наукових сівозмін як одного із пріоритетних напрямів збереження і відновлення родючості ґрунту питома вага соняшнику у зібраних площах — майже 25% не відповідає цьому

Таблиця 2. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в фермерських господарствах України у 2007 році*

	Собівартість 1 ц, грн.	Середня ціна реалізації 1 ц, грн.	Рівень рентабельності, %
Зернові та зернобобові культури	68,8	84,1	22,2
у тому числі			
пшениця	64,9	79,8	23,0
кукурудза на зерно	67,0	83,8	25,0
інші зернові та зернобобові культури	77,2	91,1	17,9
Насіння соняшнику	115,4	190,6	65,1
Картопля	97,3	107,0	10,0
Овочі	62,3	87,2	39,8
Цукрові буряки	16,0	16,2	1,3
Плоди та ягоди	117,8	148,2	25,8
Виноград	185,3	206,3	11,3
Худоба та птиця на м'ясо			
велика рогата худоба	715,7	542,5	-24,2
свині	767,2	696,2	-9,3
вівці та кози	1011,1	687,2	-32,0
птиця	547,7	598,0	9,2
Молоко	114,2	138,3	21,2

*Джерело: [6, с. 163].

Таблиця 3. Питома вага основних видів продукції рослинництва у загальній зібраній площі ФГ України* (у відсотках)

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2007 р. у % до 2000
Усі зібрані площі	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x
Зернові та зернобобові культури – всього	63,7	58,1	69,0	68,2	66,5	66,9	+3,2
у тому числі —							
пшениця озима	23,0	10,0	22,7	29,4	22,6	29,1	+6,1
ячмінь ярий	20,0	27,4	21,6	21,3	27,1	19,5	-0,5
кукурудза на зерно	6,5	8,4	9,4	4,5	4,7	5,4	-1,1
просо	3,4	1,2	2,6	0,7	0,7	0,7	-2,7
гречка	4,5	2,3	2,3	2,6	2,6	2,5	-2,0
Цукрові буряки (фабричні)	3,2	3,1	2,4	2,1	2,8	1,8	-1,4
Соняшник	27,4	33,3	23,9	24,3	23,1	21,7	-5,7
Соя	0,3	1,6	1,7	2,6	3,8	3,0	+2,7
Ріпак	0,7	0,3	0,4	0,9	1,9	4,8	+4,1
Картопля	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	-0,1
Овочі	0,8	0,7	0,4	0,4	0,2	0,4	-0,4
Продовольчі баштанні культури	0,8	0,7	0,3	0,2	0,4	0,2	-0,6
Кукурудза на силос і зелений корм	2,8	1,9	1,7	1,0	1,0	1,0	-1,8

*Розраховано за даними: [6, с. 153].

процесу. Тим більше якщо зважити на недостатнє використання мінеральних і органічних добрив ФГ. Інакше кажучи, як національним інтересам, так і перспективним інтересам фермерів не відповідає існуюча частка соняшнику у загальній структурі сівозмінів.

Відносно зернових та зернобобових культур, то велику їх частку у зібраних площах, на перший погляд, можна оцінити позитивно. І рівень їх рентабельності (у 2007 р. — 22,2%), зважаючи на існуючий диспаритет цін щодо усіх землеробів, більш-менш прийнятний, хоча далеко не відповідає потребам ФГ у відновленні виробництва на інтенсив-

Таблиця 4. Групування ФГ України за розмірами зібраної площі зернових та зернобобових культур у 2007 р. і урожайністю*

	Кількість господарств		Валовий збір		Урожайність, ц з 1 га
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального валового збору	
Господарства – всього	23961	100,0	3249,5	100,0	16,3
з них з площею, га до 50,00	17593	73,4	384,3	11,8	11,7
50,01-100,00	2360	9,8	226,7	7,0	13,2
100,01-250,00	2175	9,1	499,5	15,4	14,3
250,01-500,00	1030	4,3	587,6	18,1	16,3
500,01-1000,00	564	2,4	695,8	21,4	18,1
більше 1000,00	239	1,0	855,6	26,3	21,7

*Джерело: [6, с. 157].

но-інноваційних засадах.

Разом з тим "зернову" спеціалізацію багатьох ФГ необхідно оцінити з точки зору розмірів їх посіву та збору. У зв'язку з цим зазначимо, що, за підрахунками науковців, при виробництві зернових та соняшнику в зоні Степу оптимальні розміри сільськогосподарських угідь становлять 300—400 га, картоплі, овочів, плодово-ягідних культур — 25—50 га. Відносно зернових та зернобобових культур з цього питання можна дискутувати. Водночас в аспекті головного показника продуктивного використання ріллі — урожайності зернових та зернобобових культур існує пряма залежність між розмірами зібраної площі і урожайністю останніх. Принаймні вона проявляється і в групі ФГ понад 1000 га (про свідчать дані таблиці 4).

Подібна закономірність у 2007 р. мала місце і щодо кукурудзи на зерно, цукрових буряків, соняшнику. Правда щодо останнього, то найвища урожайність була в господарствах із зібраною площею від 500,01—1000,00 га — 13,6 ц/га, а більше 1000,00 га — 13,4 ц/га [6, с. 158].

Урожайність зернових і зернобобових культур і кукурудзи із зібраної площі більше 1000 га в 1,9 раза більше від площі до 50 га. На жаль, частка останніх до загальної кількості становить майже 3/4.

Відносно бажаного удосконалення структури спеціалізації ФГ в землеробстві можна сформулювати такі висновки:

1. Спеціалізуватися на виробництві зернових,

кукурудзи, соняшнику тощо мають ті агроструктури і зокрема ФГ, в яких площа їх посіву становить не менше 500 га. Якщо врахувати той факт, що у 2007 р. за розміром сільськогосподарських угідь понад 500 га було 1725 ФГ — 4,4% до загальної кількості ФГ, що мали сільськогосподарські угіддя (42 тис. їх не мали), то можна стверджувати про великі резерви зростання урожайності й відповідно обсягів виробництва зернових. Позитивним є той факт, що частка використуваних цими ФГ сільгоспугідь у загальній площі сектора ФГ становила 52%, а тих ФГ,

що використовували понад 1000 га (766 ФГ) відповідно становила 36% [6, с. 150].

2. Невеликі і середні за площею землекористування ФГ. Умовно до них можна віднести ті, що мають площу сільськогосподарських угідь: 1) до 50 га; 2) 50,1—500,0 га мали б зосередитися на тих видах сільськогосподарських культур, для яких оптимум землекористування порівняно невеликий. Йдеться насамперед про вирощування картоплі, овочів, плодів та ягід, винограду (тим більше, що рівень їх рентабельності і тепер більш-менш прийнятний — див. табл. 2). А при належній концентрації і з врахуванням існуючого попиту та ринкових цін міг бути значно вищим. До речі, у 2007 р. кількість ФГ, що мали площу сільськогосподарських угідь до 50 га, становила 28,7 тис. (73,2% до загальної кількості, що мали сільськогосподарські угіддя), а 50,1 і 500,0 — 8,8 тис. (відповідно — 22,4%) [6, с. 150].

Відносно продукції тваринництва, то за умов її збитковості (окрім молока у 2007 р.), а також відсутності у більшості фермерів необхідних коштів для інвестицій у побудову приміщень з врахуванням сучасних технологій та придбання племінної худоби, більшість фермерів і в подальшому будуть спеціалізуватися на продукції рослинництва. Вирішити цю проблему можна на державному рівні. Тобто тільки держава за допомогою використання економічних важелів, впливу на ринкові ціни, зокрема на обсяги імпорту продуктів тваринництва, цільових субсидій (субвенцій), пільгового кредитування, може стимулювати розвиток тваринництва в ФГ. Тут, напевне, без розробки державою спеціальної програми не обійтись. Зрозуміло, така програма без виділення державних коштів приречена на провал.

У 2007 р. фактичне надходження коштів з українського державного фонду підтримки ФГ становило 378 млн грн., у т.ч. для розвитку тваринництва — 21,4 млн грн., що в розрахунку на одну ферму становило: 8,7 тис. грн. і 0,5 тис. грн. [6, с. 165]. Обсяги такої підтримки не порівнянні з тими, які надають фермерам країни Заходу.

Відносно "поглибленої" спеціалізації ФГ, то вона характеризується такими даними: у 2007 р. кількість ФГ, що займалися вирощуванням тільки зернових та зернобобових культур, становила 4,9 тис. (15,7% до загальної кількості); відповідно технічних — 1,8 тис. (5,6%); картоплі та овоче-баштанних — 205 (0,7%); кормових — 3 тис. (9,6%); плодоягідних та винограду — 262 ФГ. 8,2 тис. ФГ (26,3%) вирощували водночас зернові та зернобобові культури, соняшник, цукрові буряки [6, с. 92].

ВИСНОВКИ

Фермерство і раніше, і тепер є пріоритетною організаційно-правовою формою господарювання у всіх розвинених країнах Заходу. У порівнянні з іншими агроформуваннями воно має незаперечну перевагу щодо найвищої із можливих мотивації їх

власників-господарів до продуктивної і ефективної праці. Фермер особисто зацікавлений у найвищих результатах господарської діяльності і безпосередньо несе за неї відповідальність. Проте в сучасних умовах у сільському господарстві зростаючий вплив на продуктивність і ефективність господарювання здійснюють розміри господарств, використання новітніх видів техніки і технологій. При всьому значенні чинника приватної власності його недостатньо. Дрібні й малі господарства не мають можливості використовувати відомі переваги великих господарств. Саме це змушує фермерів кооперуватися між собою, інтегруватися з підприємствами третьої сфери АПК, об'єднуватися і створювати партнерства різних типів, корпорації сімейного і несімейного типу. Спеціалізація ФГ також дає змогу використовувати переваги великого господарства на порівняно менших площах сільськогосподарських угідь певних видів землеробства.

Саме тому важливим напрямом розвитку фермерства в Україні є раціональна спеціалізація, яка враховувала б оптимальні розміри землекористування щодо окремих видів сільськогосподарської продукції. Нині ФГ України притаманна переважно однобічна спеціалізація щодо двох великих галузей сільського господарства — рослинництва і тваринництва на користь першої. А в останній малі й середні ферми надають перевагу тим видам товарної продукції, які з більшою продуктивністю і рентабельністю могли б вирощувати великі ФГ. Вирішення зазначених проблем спеціалізації ФГ потребує відповідної аграрної політики держави.

Література:

1. Бабич М.М. Сучасний стан та перспективи розвитку фермерських господарств на Миколаївщині // Економіка АПК. — 2001. — № 7. — С. 33—36.
2. Бурдейний І.М. З досвіду державного регулювання сільськогосподарського виробництва зарубіжних країн // Економіка АПК. — 2001. — № 2. — С. 124—127.
3. Іванух Р.А., Жовтанецька О.О. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах переходу до ринкової економіки // Економіка АПК. — 2001. — № 12. — С. 25—31.
4. Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: Кол. монографія у двох томах / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. — К.: ІАЕ, 2000. — Т.1. — 732 с.
5. Саблук П.Т. Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики в Україні // Економіка АПК. — 2001. — № 3. — С. 3—10.
6. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2007 рік. / Державний комітет статистики України. — К., 2007. — 391 с.
7. Черняков Б. Аграрний сектор США на рубежі веков // АПК: економіка, управління. — 2000. — № 7. — С. 50—56.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2009 р.